

माझ्या आठवणी (पूर्वपीठिका)

लेखक

हिंदुहृदयसम्राट स्वातंत्र्यवीर
विनायक दामोदर सावरकर

रिया पब्लिकेशन्स, कोल्हापूर

प्रमुख वितरक

अजब डिस्ट्रीब्युटर्स

६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.

माझ्या आठवणी- पूर्वपीठिका : विनायक दामोदर सावरकर

© हिमानी सावरकर

जनआवृत्ती संकल्पना : श्री. नानासाहेब गोडसे

प्रकाशक

रिया पब्लिकेशन्स

२५०, ब-३०, शीतल बंगला,
नागाळा पार्क, कोल्हापूर.

प्रमुख वितरक

अजब डिस्ट्रिब्युटर्स

६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.
मोबा. : ९४२२४२१५०२

अक्षरजुळणी

रावजी देसाई

मुखपृष्ठ

चित्रमित्र पब्लिसिटी, कोल्हापूर.

मुद्रक

श्री ज्योतिर्लिंग ऑफसेट, कोल्हापूर.

दुसरी आवृत्ती

मे, २०१२ - २००० प्रती

किंमत

जनआवृत्ती रुपये १००/-

माझ्या आठवणी- पूर्वपीठिका

ॐ अ थां ग

प्रकरण पहिले

लिहू का ?

लिहू का ? हे जे सगळे अिष्टमित्र आणि देशबंधू सांगताहेत आणि माझे मनही मधूनमधून जे लिहिण्याचा लकडा माझ्यामागे लावीत असते, त्या माझ्या आठवणी, ती माझी जीवनस्मृति लिहून टाकू का अेकदाची?

मनुष्यास किंवा समाजातस स्मृति ही उपयुक्त असतेच असते. पण वास्तविक पाहता स्मृतीप्रमाणे विस्मृति हीहि देवाची अेक देणगीच आहे. मनुष्यास किंवा समाजास काही आठवणी स्मरून पुरेसे न वाटल्यामुळे ते पूर्वजन्माच्या आठवणीहि स्मराव्या म्हणून योगसिद्धि साधण्यात गर्क झालेले असतात. परंतु खरे पाहता नुसत्या ह्या जन्मातील झाडून साऱ्या आठवणी जरी आपल्याला सारख्या आठवत राहिल्या, तरी देखील तो बोजा झेपणे असंज मनास conscious mind दुःसह झाल्याविना राहणार नाही. मग असंज मनाच्या subconscious mind सात वा सत्तर पूर्वजन्मांच्या स्मृति जर सतत दाटी करत राहिल्या तर प्राणांचा कोण कोंडमारा होअील! त्या सत्तर जन्मांतील सत्तर सखळ्या आयांचे लाड, सावत्र आयांचे चोर-चिमटे, खेळांतील वा संसारांतील भंगलेल्या भातुकली वा हरवलेल्या बाहुल्या, पंतोर्जीच्या छड्या, डसलेले विंचू, फसलेल्या आशा, ते रोग, ते भोग, ते अपमान, ते मनोभंग, ती चिडचीड, त्या आठवणी पुनः पुन्हा आठवणे, विगत दुःखांचा कोळसा सारखा उगळीत बसणे !! अुपलब्ध साहित्यांत आपल्या पूर्वजन्मांच्या

थोड्याबहुत जीवनस्मृति बुद्ध भगवानाने सांगितल्या तशा टिपून ठेवल्या आहेत. तेवढ्या त्या त्रोटक जातकांचाच केवढा विस्तार झाला आहे ! मग जर बुद्ध भगवानांकरवी आपल्या यच्चयावत् पूर्वजन्मांच्या आठवणी तशाच सांगण्याची नि लिहून ठेवविण्याची कृपा करण्यात आली असती, तर त्या ग्रंथास या अुभ्या पृथ्वीचेच अेक ग्रंथालय केले असते तरीहि ते सामावण्यास समर्थ होते ना ! कारण कोणाच्याहि पूर्वजन्मांची संख्या अगण्य असल्यामुळे त्याच्या आठवणींचे खंडहि असंख्यच असणार !!

ही गोष्ट आहे अेका बुद्ध भगवानाची. पण जर का जन्मास आलेल्या प्रत्येक मनुष्यास, आमच्या काही थिऑसॉफिस्ट मित्रांना आठवल्याशा वाटतात, तशा जन्मजन्मांतरींच्या झाडून सगळ्या स्मृति आठवू लागल्या आणि दुदैवाने तो प्रत्येकजण त्या लिहून प्रसिद्ध करण्याच्या मोहासही बळी पडत गेला, तर मनुष्य जातीच्या नुसत्या या पिढीच्या सरासरी १५० कोटी लोकांची ती प्रत्येकी असंख्य जातके ! -- त्यांच्या वाचनाची तर गोष्टच दूर, पण त्यांच्या नुसत्या संख्येच्या कल्पनेनेसुद्धा कोणासहि घेरी आल्यावाचून राहणार नाही. पौराणिक परंपरेने बोलायचे तर, रक्तबीज राक्षसाप्रमाणे कालाच्या शरीरातून जो जो क्षणाचा रक्तबिंदु गळतो, त्यातून त्यातून आठवणीचा अेक नवानवा राक्षस अुत्पन्न होतो. पौराणिक परिभाषेत बोलायचे तर, स्मृतीच्या याच अत्याचारापासून ह्या लोकांचे परित्राण करण्यासाठी तो क्षणाचा रक्तबिंदु पडतापडताच गिळून नाहीसा करणाऱ्या देवी विस्मृतीचा अवतार झाला म्हणून बरे ! खरोखर स्मृतीप्रमाणे विस्मृति हीहि देवाची देणगीच आहे.

प्राचीन अितिहास म्हणजेच समाजाच्या ज्या जन्मार्जित आठवणी, त्यांची गोष्ट अशीच आहे. प्राचीन अितिहास सापडत नाही, म्हणून आपणास केव्हा केव्हा फार तळमळ लागते. अितिहास कसा वाचावा ह्याचा विवेक जोवर कळत नाही तोवर, एका अर्थी आपणास त्यातील काही भागांचे साफ विस्मरण पडले आहे हेहि बरेच नाही का? कारण आज रावणाची लंका कोणची हे जर अैतिहासिक निश्चिततेने सांगता आले, तर त्या देशातील लोकांच्या मनांत आम्हा आर्याविषयी थोडाफार तरी द्वेष अुत्पन्न होअून नव्या भांडणास जुन्या भांडणाच्या सहाणेवर घासून

धार लावली जाणारच नाही, असे कोण सांगू शकेल? ही अगदी कल्पनाच नाही. त्याच रामायण कथेच्या स्मृतीमुळे आम्ही आर्य अजूनपर्यंत माकडांचे लाड करतो; त्यास प्रसंगी माणसांनाहि सुखेनेच त्रास देऊ देतो; आताच अेके ठिकाणी घडले, तसे माकडाला सोडविण्यासाठी दंगा करून माणसांना देखील ठार मारतो; आणि अशा प्रकारे अेका अर्थी सुग्रीवहनुमंतादिकी रामचंद्राशी केलेल्या पौराणिक संधीस अजूनपर्यंत पाळू पाहतो. अुत्तर ध्रुवावरून आर्य हिंदुस्थानात आले ही उपपत्ति अैकताच स्वतःस अनार्य कल्पिणाऱ्यांनी आजच्या तथाकथित आर्य मानल्या जाणाऱ्या जातींना ‘पश्चात् हिंदु’ लेखले आणि आपणास ‘आदि द्रविड’ ‘आदि हिंदु’ म्हणविण्यास आरंभ केलाच की नाही ! मग जर त्या प्राचीन काळाची माहिती पौराणिक सावळ्यागोंधळाचे सोंग उतरून आपल्या अगदी खऱ्या अैतिहासिक स्वरूपात प्रकट झाली आणि कोण मूळचा अनार्य, कोण आर्य, कोण असुर, कोण दनुज, कोण हूण, कोण शक, कोण द्रविड ह्याची निर्भेळ वंशावळ घरोघर अकस्मात् प्रकट झाली, तर आज केवढा गोंधळ माजेल ! कित्येक ब्राह्मण जातीहि शुद्धीकृत ‘शक’ वा मघ ठरतील, क्षत्रिय हूण ठरतील ! सासरचे लोक आर्य तर माहेरचे नागवंशी वा पैशाच्च !

‘जे झाले ते झाले ! ते विसरून जाअू या !!!’ हे वाक्य मनापासून अुच्चारताच आजवर किती तुटलेले स्नेह पुन्हा जुळले आहेत, किती अनुत्तम प्रणय पुन्हा अनुरक्त झालेले आहेत ! खरोखरच स्मृतीप्रमाणेच विस्मृति हीहि देवाची अेक देणगीच आहे.

देवाने दिलेल्या या परस्परविरुद्ध दोन्ही देव्यांचा मनुष्याने तारतम्याने उपयोग केला तर त्या दोन्हीही त्याच्या जीवनास अुपयुक्त झाल्यावाचून राहत नाहीत. पण जर आपण सगळेचजण सर्वच काळ मागच्या गोष्टी आठवीत राहिलो, किंवा विसरत राहिलो, तर आपले जीवन अधिक दुःसह किंबहुना असह्य होअून जाईल.

या तारतम्याने पाहिले असता माझ्या आठवणी सार्वजनिकरित्या ग्रथन करून ठेवणे सार्वजनिक हिताचे आहे का? हा प्रश्न व्यक्तीपुरता नाही. कारण व्यक्तीला ज्या आठवणी सुखावह किंवा हितावह वाटतात त्या ती व्यक्ति स्वतःपुरती आठवीत राहण्यास, जोवर त्याचा दुसऱ्याना काही अुपसर्ग पोचत नाही तोवर तरी स्वतंत्र

आहेच; तिने आपल्यापुरत्या त्या आठविल्या काय नि न आठविल्या काय, त्याचा जनिक साहित्याशी संबंध नाही. व्यक्तीपुरत्या ज्या आठवल्या जातात, त्या आठवणी सोडल्या तर कुटुंब, कुल वा वंश यांचा संबंध पोचतो अशा आठवणींचा प्रश्न अद्भवतो. चीन देशात अशी रीत असल्याचे सांगतात की, प्रत्येक कुटुंबात श्राद्धदिनासारख्या अेका संस्कारप्रसंगी त्या कुळातील अेका मृत व्यक्तीचा, आपल्या श्राद्धपद्धतीसारखा नुसता नामोच्चार करून न थांबता तिच्या चरित्राची त्रोटक कथा वाचण्यात येते आणि सर्व कुटुंब ती अेकते. हे लिखाण म्हणजे कौटुंबिक अीतिहास होत. परंतु त्यातील बहुतेक भाग कुटुंबापुरताच महत्त्वाचा असल्यामुळे त्यांच्या छपाअीचा आणि वाचनाचा भाग जनिक साहित्याच्या वा वाचकवर्गाच्या बोकांडी बसविण्यात काही अर्थ नाही. कारण अगदी सर्वसाधारण जीवनक्रमातील सहस्रावधि माणसांची चरित्रे बहुधा अेकठशीच असतात. जन्म, रोग, लग्न, मुले, मृत्यु, त्याविषयीच्या क्षुधा, शांति, भावभावना, सगळ्या ठराविकच. अशा अेकाच्या चरित्राची पोथी म्हणजे विशेष नावे तेवढी बदलली तर अशा दुसऱ्या कोणाच्याहि चरित्राची बहुतांशीशी यथावत् प्रतच. अशी चरित्रे कौटुंबिक हितार्थ कुटुंबापुरती राहोत, त्यातील काहींचा क्वचित् प्रसंगी अनुवंशविज्ञानाच्या अभ्यासकाना काही उपयोग झाला तर होतो. अेवढाच त्यांचा जनिक उपयोग.

वैयक्तिक व कौटुंबिक क्षेत्रापुरताच ज्यांचा असा व्याप असतो, त्यांची गोष्ट सोडली असता ज्यांच्या जीवनाशी अुखाद्या राष्ट्राचे किंवा मनुष्यजातीच्याच जीवनाचे धागेदोरे निगडित झालेले असतात अशा सार्वजनिक व्यक्तींच्या चरित्राचा आणि आठवणींचा प्रश्न येतो. अशांचे जीवन म्हणजे लाखो व्यक्तींच्या जीवनाचे संकलित सारच असते. केव्हा केव्हा तसे अेक जीवन म्हणजेच त्या अुभ्या पिढीचा अतिहास होतो. अशोक किंवा आल्फ्रेड दी ग्रेटचे चरित्र वगळले तर त्या पिढीच्या अतिहासाचे ते पानचे पानच फाडून टाकावे लागेल. सर्वसाधारणतः असे म्हणता येईल की ज्यांच्या जीवनाचा लोकजीवनावर कोणाचा तरी परिणामकारक प्रभाव पडलेला आहे, अशांच्या स्मृति आणि अशांच्या आठवणी मात्र जनिक प्रसिद्धीस पात्र आणि जनिक हितार्थच चिरस्मरणीय ठरतात. यास्तव राष्ट्रांच्या आणि

मानुषकांच्या समाअिक साहित्यात यथाप्रमाण स्थान प्राप्त होण्याचा त्याना अधिकार आहे. अशा व्यक्तींपैकी काहींनी जीवस्मृती किंवा आत्मचरित्रे सार्वजनिक हितार्थ ग्रथित करून प्रसिद्ध केली तर लोकजिज्ञासेच्या किंवा वाङ्मयाच्या सहनशीलतेचा अनुचित लाभ घेतल्याच्या दोषाचे ते भागी होणारे नसून अुलट आपल्या आकांक्षा आणि ध्येय, प्रयत्न आणि पराक्रम, न्यूनता आणि सांगता, यांच्या माहितीची ठेव पुढील पिढीच्या हितार्थ त्यांच्या हाती सोपवून देण्यात ते त्यांच्या सार्वजनिक आयुष्याचे शेवटचे श्रेयस्कर कर्तव्यच करीत असतात.

माझ्या आठवणी, जीवनस्मृति, या वरील तीन वर्गांपैकी ह्या शेवटच्या वर्गात पडत असतील तरच त्यांना वैयक्तिक मरणाबरोबर विस्मृतीच्या राखेत नाहीशा न करता जनिक स्मृतीच्या संग्रहालयात राखून ठेवण्याचा यत्न करणे अुचित होणार आहे. मग त्या तशा ह्या वर्गात पडताहेत का?

मनुष्यमात्राच्या मनास आपली कर्मकथा विशेषतः स्वतःच्या प्रौढीला अनुकूल असेल तेवढी तरी, भेटेल त्याला सांगत सुटण्याचा मोह सहसा आवरत नसतो. तो मोह शक्य तितक्या विवेकाने दाबून ठेवून, ममत्वशून्य दृष्टीने मी माझ्या आत्मचरित्राचे तटस्थपणे जो जो समालोचन करतो, तो तो मला असे वाटते की माझे जीवन त्याच्या अगदी जाणत्या आरंभापासून भारतीय राष्ट्राच्या सार्वजनिक जीवनाशी संबद्ध झालेले आहे. अितकेच नव्हे, तर पुढेपुढे त्या राष्ट्रीय जीवनाचा, ते माझे व्यक्तिजीवन अेक प्रमुख आणि परिणामकारक घटक होत आले आहे. माझ्या गुरुस्थानी असलेल्या वयस्क पिढीतील अनेक राष्ट्रीय पुढाऱ्यांचा माझ्याशी संबंध आलेला असल्याने, माझ्या समकालीन पिढीतील लक्षावधि तरुणांच्या आयुष्याची दिशा पालटून जावी, अितका त्यांच्यावर माझ्या मतांचा, प्रयत्नांचा आणि सहवासाचा अप्रत्यक्ष वा प्रत्यक्षपणे परिणाम झालेला असल्याने आणि माझ्या आयुष्यातील अनेक मोठमोठ्या राष्ट्रीय अुलाढालीत प्रमुख भाग घेण्याचा प्रसंग मजवर वारंवार येत गेल्याने, माझ्या चरित्राचा बनाव आणि घडाव कसाकसा होत गेला याचा माझ्या तोंडचा वृत्तांत हा त्या काळाच्या राष्ट्रीय अितिहासाच्या रचनेत अुपयुक्त झाल्यावाचून राहाणार नाही. माझ्या आठवणी केवळ माझ्या अेकट्याचेच चरित्र सांगणार नसून अुभ्या दोनतीन पिढ्यांचे जीवन त्यात प्रतिबिंबित होणारे आहे.

आणखी असे की मी सांगितली नाही तर बहुधा ज्यांच्या गुप्त पण अत्कट राष्ट्रसेवेची आणि महनीय त्यागाची माहिती लोकांस कळणारी नाही, अशा अनेक लोकसेवक, त्यागी, शूर नि साधुपुरुषांच्या स्मृती प्रकटपणे सन्मानून त्यांच्याविषयीच्या कृतज्ञतेचे ऋण अंशतः तरी फेडण्यासहि या माझ्या आठवणी कारणीभूत होणाऱ्या आहेत. अितकेच नव्हे, तर ज्या सशस्त्र क्रांतीच्या अत्यंत जाज्वल्य आणि भव्य अशा राष्ट्रीय भवितव्यतेच्या आंदोलनांतून माझा विशेषत्वेकरून संबंध आलेला आहे त्या उत्थानाच्या अतिहासाचाहि बराच अंश लोकांना अज्ञात आहे. बंगालच्या बऱ्याच देशभक्तांनी त्यांचा त्यांच्यापुरता भाग जरी सांगून टाकला आहे, तरी बाकीचा काहीतरी भाग तज्ज्ञ असे काहीजण सांगावयास अुरले नाहीत, काही सांगू शकले नाहीत. विपक्षीय शक्तीने तर त्या सशस्त्र क्रांतिकारक उत्थानाची आठवणदेखील मुळासकट नाहीशी व्हावी म्हणून तोंडदाबीचा विडाच अुचललेला ! अशा वेळी त्या अतिहासावर माझ्या आठवणींनी पाडवेल तितका प्रकाश पाडणे हे अेक राष्ट्रीय कर्तव्य देखील अितके अत्यजनीय आहे की केवळ तदर्थहि ह्या माझ्या आठवणी माझ्यासमवेत नष्ट होअू देणे अनुचित होईल.

त्यातहि माझे चरित्र मूलतःच अशा काही आकस्मिक, काही अद्भुत, काही अित्क्षोभक विद्युत तंतूंनी विणलेले आहे आणि प्रकंपक सुखदुःखाच्या रंगाबेरंगानी त्याची अशी सजावट झाली आहे की त्याच्या नुसत्या अुद्दीपक मनोवेधकपणासाठी सुद्धा साहित्यात त्याची भर टाकण्यात प्रत्यवाय नाही.

अशा रीतीने ज्या अर्थी माझ्या आठवणी या अेकदोन पिढ्यांना तरी अुद्बोधक आणि मनोवेधक वाटल्यावाचून राहणार नाहीत त्या अर्थी मी त्या लिहून काढण्याचे ठरवीत आहे. ह्या अेकदोन पिढ्यानंतर जर जनिक साहित्यात त्यांची अडगळ होअू लागलीच, तर ती काढून टाकण्याचा प्रश्न काळ आपण होअूनच सोडवील. कारण व्यक्तीच्या आयुष्याला जशी काळाची मर्यादा असते, तशीच ती त्या व्यक्तीच्या मागे उरणाऱ्या तिच्या जीवनस्मृतीच्या आयुष्यालाही असतेच. व्यक्ति काय, व्यक्तिस्मृति काय, निर्जीव आणि निरुपयोगी. जुन्याला नाहीसे करून पृथ्वीचा अवकाश नवीनाला नांदावयास काळ हा मोकळा करून देतच असतो !

सार्वजनिक अुपयुक्तेस्तव आठवणी प्रसिद्ध करावयाच्या, तर त्या मनुष्याच्या जीवनात जशा घडल्या आणि ज्या ज्या घडल्या त्या समग्र प्रसिद्ध करणे हेच प्रामाणिक लेखकाचे कर्तव्य होय. केवळ लोकांत प्रौढी वाढेल तितकाच भाग प्रसिद्ध करणे हा मिथ्याचार; ते लोकप्रियतेचे दास्य, लोकहिततत्परतेचे खरे गमक नव्हे. कारण मनुष्याचे अेकंदर शरीर हे त्याच्या सहज किंवा प्राप्त अशा सर्व रोगाभोगांच्या संक्लिष्ट संघर्षाचा ज्याप्रमाणे अुर्वरित परिणाम असतो त्याचप्रमाणे त्याचे प्रत्येक कृत्य हे त्याच्या तथाकथित गुणावगुणांच्या संक्लिष्ट संघर्षाचे, त्याच्या झाडून साऱ्या भावभावनांचे संमिश्र फलित असते. कोणास वाटणाऱ्या त्याच्या गुणांच्या अुत्कर्षासच अितरांना वाटणाऱ्या त्याच्या अवगुणांचे सान्निध्य किंवा सहकार्यहि कारणीभूत झालेले असते आणि त्याचे अवगुण त्याच्या गुणांच्या बीजांचीच क्वचित् अपरिहार्य अशी अनुषंगिक रूपांतरे असतात. आपण ज्यास भूस म्हणून पाखडून टाकू पाहातो, त्याच्या संरक्षणामुळेच आपण ज्यास दाणे म्हणून टिपू पाहातो त्याची वाढ झालेली असते. टाकावू मळामातीचे खतहि गुलाबाच्या फुलातील लोभनीय सौंदर्याचे आणि सुवासाचे एक अपरिहार्य घटक असते. जर आपणास गुलाबाच्या फुलाच्या विकासाचे समग्र रहस्य समजून घ्यायचे असेल, तर त्यात मुळापासून कळीपर्यंत खतमाती, पानपाचोळा, कुसळकांटे त्याचे अंगप्रत्यंग असलेली ही सर्व आनुषंगिक अुत्पादितेहि विचारात घेतली पाहिजेत. त्यांची माहिती आणि महत्त्वहि जाणले पाहिजे. त्याप्रमाणे मनुष्याच्या घडावाचीहि गोष्ट आहे. त्या घडावाची घडण कशी होत गेली हे जर खरोखर समजून घ्यायचे असेल, तर त्याच्या लोकांस थोर वाटणाऱ्या किंवा अुचित भासणाऱ्या जीवनस्मृतीच प्रसिद्ध करून भागावयाचे नाही, तर तो जसा होता तशाचा तसाच नखशिखांत आपल्यापुढे अुभा केला पाहिजे. छायाचित्रकारात अुत्तम तोच की जो, मनुष्य असेल तशीच त्याची छाया घेतो, न अधिक सरस न अधिक नीरस. म्हणूनच क्रॉम्बेलने आपल्या चित्रकारास निश्चून सांगितले की 'मी आहे तसा काढ, अेक सुरकुतीदेखील सोडू नकोस !' कारण सूक्ष्मतः पाहिले असता क्रॉम्बेलच्या घडणीत नि करणीत त्याच्या तजेल्याप्रमाणेच त्याच्या सुरकुत्यांचेहि अंग होते.